

Duitsland, nieuwe wilskracht in Europees verband

ROB ASPESLAGH & HENK DEKKER

IN NEDERLAND BESTAAN OVER DE AARD VAN Schröders buitenlands beleid twee opvattingen:

1 Duitsland is het leiderschap in de EU tegen wil en dank opgedrongen: het is een 'große Macht wider Willen'.¹ Overwegingen die aan deze opvatting voedsel geven, zijn dat Duitsland 'welhaast gedwongen is om in Europa een leidende rol te vervullen, maar dat het om die rol te vervullen, beslist niet de leidersrol op zich mag nemen'.² Duitse leidende politici zijn te bevreesd voor negatieve reacties uit de andere Europese lidstaten om de potentiële macht van Duitsland tot volle ontplooiing te brengen. Daardoor wordt hun Europapolitiek 'gekenmerkt door onzekerheid en twijfel'.³

2 Duitsland heeft zich de status van een (middel)grote mogendheid aangemeten. Het is nu wel bereid internationale verantwoordelijkheden op zich te nemen en niet meer af te zien van machtsuitoefening. Het stadium van *Machtsvergeessenheit* is definitief voorbij. Maar het 'handelt op een prudente wijze'.⁴ Duitsland zou in dat opzicht de politiek van *Bescheidenheit*, die het wezenskenmerk van het buitenlands beleid was, nog niet achter zich hebben gelaten.

In dit artikel onderzoeken we voor welke opvatting de meeste evidentie is te vinden. Daartoe kijken wij naar uitspraken van bondskanselier Schröder over het buitenlands beleid in het algemeen, alsmede naar het Duitse beleid ten opzichte van de EU, Frankrijk, en ten aanzien van internationale vredesinterventies. Vooruitlopend op de bondsdagverkiezingen van 22 september nemen wij ook de buitenlandparagrafen van de partijprogramma's van de SPD en CDU/CSU onder de loep.

Uit onze analyse blijkt dat de tweede opvatting nog het meest aansluit bij Schröders ideeën en beleid. Wij gaan echter nog een stap verder door te beargumenteren dat Duitsland een 'große Macht mit Willen'

Duitsland staat aan de vooravond van de verkiezingen. Het buitenlandse beleid van de afgelopen jaren werd beheerst door een nieuw zelfbewustzijn. Dat vooral naar buiten kwam in de Europese politiek.

is en het deze macht zonder terughoudendheid (*Bescheidenheit*) uitoefent.

Duitsland als vanzelfsprekende Europese mogendheid

Evenals zijn voorgangers hechtte Schröder aan continuïteit in het buitenlands beleid. Duitsland moest een betrouwbare en berekenbare partner blijven. Kort na zijn aantreden in november 1998 liet hij evenwel merken ook een substantiële wijziging in het buitenlands beleid voor te staan. Zijn visie op een andere internationale positie van Duitsland sloot nauw aan bij zijn opvattingen over het 'nieuwe midden' en bij de ideeën over de 'derde weg' in de politiek, die vooral door Blair en Clinton werden gehuldigd.⁵ Aan zijn politiek van het 'nieuwe midden' verbond Schröder *eine Außenpolitik des Dritten Weges*.⁶ Met zijn nieuw geformuleerd beleid wilde Schröder Duitsland een krachtiger buitenlands profiel verschaffen. Duitsland moest actief bijdragen aan regeling van internationale conflicten, alsook aan het voorkomen van internationale crises. Schröder had hierbij vooral oog voor de Duitse nationale belangen, omdat 'jede Außenpolitik zunächst einmal Interessenpolitik' is. Zonder de Duitse belangen te benoemen, lichtte Schröder toe hoe hij deze via het buitenlands beleid het beste dacht te bevorderen. Het is nodig, zo verkondigde hij, dat Duitsland zichzelf zonder vooringenomenheid inschat en dat het een adequate analyse maakt van de internationale vereisten, maar ook dat het de verwachtingen

en de beduchtheid bij anderen beseft. Daarom deed Duitsland er ook verstandig aan zichzelf als 'eine große Macht in Europa [cursivering auteurs] zu sehen'. Schröder voegde eraan toe dat de burens ook zo tegen Duitsland aankeken. De *International Herald Tribune* was zelfs ongemeen positief over deze uitspraken: 'Germany has every interest in considering itself as a great power in Europe – something neighbors have done for a long time – and to orient its foreign policy accordingly within the framework of Euro-Atlantic institutions.'⁷ Een en ander hield volgens Schröder in dat Duitsland zijn buitenlands beleid op die potentie diende af te stemmen en uit te voeren binnen de kaders van de Europese en Atlantische structuren, waarbinnen Duitsland zich van oudsher bevond (*Einbindung*).

Wat deze woorden waard waren, konden de anderen in Europa snel bevroeden door de wijze waarop Duitsland het voorzitterschap van de Europese Raad in de eerste helft van 1999 bekleedde. Toonde Duitsland werkelijk dat het in Europa een 'grote mogendheid' was geworden? Het EU-voorzitterschap werd zodoende ook een test voor Schröders visie op Duitsland. Zou Duitsland zijn vertrouwde Europese houding van terughoudendheid en tegevoetkomendheid, die vooral het wezenskenmerk was van de regeringen onder Helmut Kohl, opgeven?

De eerste tekenen van de nieuwe Duitse assertiviteit in de Europese politiek beloofden niet veel goeds.

Al snel ontstond er openlijk ruzie met Frankrijk en Spanje over de voorstellen van landbouwminister Funke. President Chirac deelde Schröder onverbloemd mee dat de landbouwhervorming of co-financiering om het probleem van de landbouwuitgaven op te lossen, inging tegen de vitale belangen van Frankrijk. Duitsland haalde snel bakzeil.⁸ Er werd een oplossing gevonden door de landbouwhervormingen te faseren. Frankrijk kon zijn boeren compenseren voor de op te treden verliezen door twee miljard euro voor ruraal beleid vrij te maken.⁹ Hoewel hieronder

vooral iets anders dan landbouw werd verstaan – o.a. de ontwikkeling van recreatie – kwam dit geld vooral de Franse boeren ten goede. Duitsland moest een forse bijdrage aan geldverslindende subsidies aan Franse en Spaanse boeren slikken. Weliswaar bracht Schröder uiteindelijk het EU-voorzitterschap tot een goed einde, maar hij kon toen de EU nog onvoldoende naar zijn hand zetten.

Een tweede kans meer Duitse invloed binnen de EU te verwerven, deed zich voor tijdens de Top van Nice. Schröder was van mening dat het gewicht van Duitsland ook in de stemmenverhouding van de Raad van Ministers tot uitdrukking diende te komen.

Duitsland was immers qua inwonertal groter dan elke andere EU-lidstaat. Hoewel de opzet van Schröder niet geheel slaagde, bereikte hij wel dat Duitsland eenvoudiger een minderheidsblokkade tegen elk meerderheidsbesluit kan opwerpen, dit tot grote ergernis van Chirac.¹⁰ Het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk hebben daartoe meer lidstaten nodig. Zelfs de huidige uitdager van Schröder, de minister-president van Beieren Stoiber, zwaaide de bondskanselier lof toe over het bereikte resultaat.¹¹ Duitsland had getoond dat het niet langer bereid was toegeeflijk te zijn jegens de andere lidstaten, ook al liepen zij tegen zijn voorstellen te hoop.

Aan het eind van zijn ambtsperiode ging Schröder openlijk de strijd aan met de Europese Commissie. Hij meende onder meer dat de Commissie de Duitse econo-

mische belangen in ernstige mate aantastte, met haar voorstellen nog meer marktwerking toe te staan in voor Duitsland vitale economische activiteiten, zoals de automobiellindustrie, de machinebouw en de chemie. Brussel was 'verslaafd aan een economisme dat van iedere reële grond ontbloot was',¹² smaalde Schröder. De Duitse onvrede met de Europese gang van zaken was zelfs zo groot, dat Schröder met Finland afsprak het EU-voorzitterschap in 2006 om te ruilen. Aangezien de lidstaten dan de EU-begroting voor de periode 2007-2013 moeten vaststellen, wil Duitsland liever de

handen vrijhouden en niet gehinderd worden door de meer neutrale rol van voorzitter.¹³

Na vier jaar is het gewicht van Duitsland in de EU toegenomen, maar eerder via een proces van vallen en opstaan dan van weifelmoedigheid. De inspanningen om meer gewicht binnen de EU te verwerven noch het openlijk uiten van ernstige kritiek op de Commissie mogen worden opgevat als tekenen van afkeer van de Europese integratie, wel van een toegenomen vertrouwen in de eigen kracht en van de wens meer Duitse sturing aan de EU te geven.

Duitsland en Frankrijk: een relatiecrisis

De vanzelfsprekendheid waarmee Schröder Duitsland tot 'eine große Macht in Europa' had geproclameerd, was voor zijn voorganger Kohl en de oppositie van CDU en CSU niet aanbevelenswaardig. Kohl vreesde de door Schröder geforceerde breuk in het buitenlands beleid. In zijn laatste toespraak in de *Bundestag* (nog in Bonn) drukte hij Schröder op het hart de geest van bescheidenheid en hulpvaardigheid in de buitenlandse politiek te behouden. Hij waarschuwde tegen een openlijk vertoan van het door Schröder verkondigde nieuw Duits zelfbewustzijn: 'Widerstehen wir vor allem der Versuchung unseren gewachsenen Einfluß selbstgefällig zur Schau zu stellen.'¹⁴ De aperte uitspraken van Schröder over de Duitse belangen stootten bij andere 'oude olifanten' van de Duitse buitenlandse politiek eveneens op grote weerstand. Duitsland had wel steeds zijn nationale belangen verdedigd *zonder* 'das Wort dauernd im Mund zu führen – und es war ungewöhnlich erfolgreich damit – für manche fast zu sehr',¹⁵ aldus Wolfgang Schäuble en Karl Lamers in hun Europese nota ten behoeve van de CDU/CSU-fractie in de Bondsdag. Hun angst was vooral dat door de Duitse houding de relatie met Frankrijk op de tocht was gezet. 'Onze vaststelling dat Duitsland en Frankrijk "der Kern des Kerns" zijn, zien we volledig bevestigd door de ontwikkelingen van de afgelopen jaren, zelfs ook als de noodzakelijke vooruitgang vertraagd werd of zelfs niet tot stand kon komen door onvoldoende samenwerking tussen beide landen...'¹⁶ stelden deze CDU-politici vast. Zij hadden na een half jaar Schröder zijn beleidsintenties en de gevolgen trefzeker ingeschat. Maar kon in het licht van een assertief Duits Europees beleid de Frans-Duitse relatie, die nog terugging op de voorwaarden van Charles de Gaulle en vastgelegd in het Elysée-verdrag van 1963, nog wel op de oude voet worden voortgezet?

De exclusieve positie van Frankrijk ten opzichte van Duitsland – kortweg te omschrijven als: Frankrijk controleerde de Duitse militaire macht en profiteerde van de Duitse economische macht – die het met het Elysée-verdrag had verworven, kon onder deze gewij-

zigde omstandigheid niet behouden blijven. De kritiek van Schäuble en Lamers op het historisch bewustzijn van Schröder was overigens wel gegrond. Schröder weigerde in te gaan op de uitnodiging van de Franse president Chirac in Verdun de 80ste herdenking van het einde van de Eerste Wereldoorlog bij te wonen. In 1984 stonden Kohl en Mitterrand daar nog *hand in hand*. Schröder was niet bereid er *aan de hand* van Chirac te gaan staan.

Incidenten markeerden de ontsporing van de Frans-Duitse relatie. Al aan het begin van het Duits voorzitterschap van de Europese Unie in de eerste helft van 1999 werden de problemen tussen Duitsland en Frankrijk manifest. De oppositie in de Bondsdag verzuchtte: 'alleen amateurs bedrijven Europese politiek tegen de bezwaren van Frankrijk in'.¹⁷ De Fransen vatten de Duitse acties tijdens het Duitse EU-voorzitterschap op als verzwakking van de Frans-Duitse verhouding. Frankrijk had van Duitsland een meer rekkelijke en vooral diplomatieke houding verwacht die rekening hield met Franse gevoeligheden, maar dat bleek een illusie.

De Frans-Duitse crisis verdiepte zich nog toen de Franse minister van binnenlandse zaken Jean-Pierre Chevènement zeer kritisch reageerde op Joschka Fischers rede *Vom Staatenverbund zur Föderation – Gedanken über die Finalität der europäischen Integration* op de Humboldt Universiteit in Berlijn (12 mei 2000). Hierin ontvouwde Fischer zijn ideeën voor een, op Duitse leest geschoeid, federaal Europa. De Franse minister reageerde als door een wesp gestoken: 'Elle ne s'est pas encore guérie du déraillement qu'a été le nazisme dans son histoire; elle a une conception de la nation qui est celle du Volk [peuple], c'est à dire une conception ethnique.'¹⁸ Chevènement beweerde dan wel niet dat Fischer met zijn voorstellen 'nazi-reflexen' vertoonde, maar wel dat deze 'niet genezen was van de door het nazisme veroorzaakte ontsporing'.¹⁹ Venijnig en vooral onterecht was het verband dat Chevènement legde met de Duitse hang naar het *ius sanguinis*. Had niet op 7 mei 1999 de *Bundestag* ingestemd met het wetsvoorstel voor een nieuw *Staatsangehörigkeitsrecht*, twee weken later gevolgd door goedkeuring van de *Bundesrat*?²⁰ De wet maakte een feitelijk eind aan de Duitse cultuurnatie doordat deze aansloot bij het uitgangspunt van de Franse Revolutie, het *ius soli*. Blijkbaar was Chevènement dit ontgaan. Diens uitlatingen toonden eveneens aan dat juist Frankrijk nog steeds met oude en versleten reflexen reageerde op momenten dat Duitsers zich uitspraken over gevoelige thema's.

Franse politici gingen echter steeds beter beseffen dat het Duitsland van Schröder en Fischer niet meer het Duitsland van Kohl en diens voorgangers was. Op 7 december 1999 sprak premier Jospin in zijn rede op

de partijdag van de SPD nog uitsluitend over de uitstekende betrekkingen tussen Duitsland en Frankrijk; drie jaar later, in 2002, moest hij toegeven dat die niet meer dezelfde waren. 'De omvangrijke en ingrijpende veranderingen die Duitsland als gevolg van de hereniging heeft ondergaan, hebben velen in Frankrijk onderschat,'²¹ erkende Jospin. Zelfs de Duitse oppositie ging nu in deze opvatting mee: de voorzitter van de Europa-Commissie van de CDU/CSU, Pflüger, stelde vast dat deze onderschatting sterk had bijgedragen aan de verkoeling van de Frans-Duitse relatie.²² Jospin zag in dat de Duitse internationale politieke houding was gewijzigd: 'Ik heb de laatste jaren veranderingen in de Duitse opvattingen over Europa vastgesteld, en ik verheug mij erover dat wij het erover eens zijn dat onze visioenen over de toekomst van Europa zich weer sterker naar elkaar toe bewegen. Het verenigde Duitsland streeft naar actieve deelname aan de internationale belangen en de regering van Gerhard Schröder heeft dat met veel moed en beslistheid effectief waargemaakt door de deelname van het land aan de internationale inzet van militairen in Kosovo en Afghanistan.'

Dat Frankrijk deze ontwikkeling niet gevolgd had, was voor Jospin evenzeer duidelijk: 'woran es heute fehlt, ist wohl die Fähigkeit, die verschiedenen Themenkomplexe zu koordinieren und politisch zu steuern.' Hoewel Jospin met deze laatste uitspraak de politieke kern van de verzwakte relatie duidelijk typeerde, voelde hij er toch niet voor toe te geven aan de Duitse behoefte aan een nieuw Duits-Frans Pact teneinde de relatie nieuw leven in te blazen. Het Elysée-verdrag voldeed volgens Jospin nog steeds als grondslag en maatstaf voor de Franse relatie met Duitsland. Duitsland dacht en denkt daarover duidelijk anders. De jaarlijkse wederzijdse consultaties hielden uiteindelijk niet meer in dan een volgehouden ritueel zonder veel politieke consequenties.

Het Elysée-verdrag is voor de integratie van Europa van uitzonderlijk belang geweest. Na bijna veertig jaar was dit gaullistisch weefsel tot op de draad versleten. Er moest iets in de relatie veranderen, want in een in theorie gelijkwaardige verhouding is de bevoorrechte positie van de een boven de ander een politieke anomalie.

Duitsland overwint zijn nationale schaamte

Als het buitenlands beleid van Duitsland nog ergens kwetsbaar zou zijn, dan is het dat wel ten aanzien van de militaire inspanningen binnen en buiten Europa. De regering-Kohl hield zich militair buiten gewapende conflicten (bijv. de Golfoorlog) en ze legde ter compensatie van de Duitse absentie een zak geld op tafel. Duitse militaire activiteiten zouden anti-Duitse sentimenten oproepen, zo werd gevreesd. Schröder

voelde er weinig voor Duitse deelname aan gevechtshandelingen met veel geld af te kopen. Hij opteerde dan ook voor Duitse deelname aan vredesoperaties, zelfs indien deze met gewapend geweld gepaard zouden gaan.²³ Die opstelling van Schröder en Fischer was mogelijk geworden doordat het *Bundesverfassungsgericht* in 1994 door middel van een nieuwe interpretatie van de grondwet Duits militair optreden in NAVO- en VN-verband buiten het NAVO-gebied mogelijk had gemaakt.

Een belangrijke *testcase* voor Duitsland was het conflict om Kosovo. Al in de eerste maand van het Duitse EU-voorzitterschap in 1999 laaide in dat gebied de oorlog op. Duitsland was als EU-voorzitter verplicht tot actieve betrokkenheid bij de oorlog om Kosovo. Veertien tornado-gevechtsvliegtuigen namen deel aan de NAVO-bombardementen op Servië. Voor Duitsland waren deze gebeurtenissen haast revolutionair.²⁴ Bij het zoeken naar een vredesregeling speelde het een prominente rol. Vooral Fischer werd actief, na zijn aanvankelijk grote terughoudendheid tijdens de mislukte onderhandelingen in Rambouillet. Zijn verdienste is dat hij, samen met de Finse bemiddelaar Ahtisaari, de Russen binnen de alliantie tegen Milošević wist te houden. Nadat Milošević de witte vlag had gehesen, kreeg Duitsland ook de verantwoordelijkheid voor een eigen sector, waarin ook Nederlandse en Russische troepen zouden optreden. Ten slotte kreeg een Duitse generaal het commando over KFOR. Op 8 oktober 1999 volgde generaal Klaus Reinhardt de Britse generaal Michael Jackson als commandant op. De Duitse troepen die na Milošević' overgave op 13 juni 1999 Kosovo binnentrokken, werden door de bevolking hartstochtelijk toegeluicht. Voor Duitsland en zijn soldaten een volstrekt nieuwe ervaring.

Een volgend moment voor Duitsland om te tonen een internationaal medespeler en geen meeloper te zijn, kwam na de aanslagen van 11 september 2001. Duitsland stelde soldaten voor de vredesmacht in Afghanistan beschikbaar. Schröder wees erop dat de Duitse bijdrage een duidelijke breuk met het verleden betekende door de 'Entgrenzung ihres [Bundeswehr] Einsatzraumes'. Achteraf bleek de Duitse inzet meer in te houden dan het lopen van patrouilles in de straten van Kaboel. Duitse speciale troepen namen ook deel aan gevechtsacties tegen de *Taliban*. De Duitse weigering de leiding van de vredestroepen in Afghanistan op zich te nemen had weinig te maken met angst voor een negatief imago, eerder met het financiële onvermogen van Duitsland effectief leiding te geven aan vredesoperaties aldaar. Ook de structuur van de *Bundeswehr*, een grote krijgsmacht van beroepsmilitairen en dienstplichtigen, staat een snelle mondiale inzetbaarheid van vredestroepen in de weg.²⁵ Daarentegen nam Duitsland wel een leidinggevende opdracht

in de Hoorn van Afrika op zich. De kritiek van de oppositie tegen inzet van de *Bundeswehr* in Afghanistan en de Hoorn van Afrika richtte zich dan ook uitsluitend op de moeilijke financiële en materiële situatie van de krijgsmacht en niet op de operaties. Alle partijen, met uitzondering van de PDS, hebben aangevaard dat Duitsland zijn economische macht heeft doorgetrokken naar politieke en militaire macht en deze herwonnen macht ook buiten Europa inzet.

Wat tot voor kort onvoorstelbaar was, is inmiddels vanzelfsprekend geworden. Duitsland heeft er geen moeite meer mee zich Europees en mondiaal te doen gelden. Door zijn historisch sterke inbedding in multilaterale organisaties (*Einbindung*), zoals EU en NAVO, worden de mogelijkheden tot Duitse machtsontplooiing beperkt. Duitsland is echter van een zachte macht een assertieve, zo niet een harde(re), mogendheid geworden. De substantiële wijziging in de Duitse internationale intenties tijdens het bewind van Schröder staat niet op zich zelf. Ze komt voort uit een structurele wijziging in het zelfbeeld van Duitsland. De zogeheten *Bonner Republik* is in de jaren '90 niet alleen verhuisd naar Berlijn. Ze is ook tijdens de verhuizing zoekgeraakt: 'Die sorgsam arrangierten Selbstdefinitionen der Nachkriegs-Bundesrepublik geraten in Bewegung. [...] Die Berliner Republik sortiert ihr geistiges Möbilair neu: der böse, braune Schrank wird zur Seite geschoben, das rheinische Biedermeier ausgemustert [...].'²⁶ De *Berliner Republik* heeft de nationale schaamte²⁷ over de last van het verleden die de *Bonner Republik* nog met zich droeg, grotendeels van zich afgeschud.

Verkiezingsprogramma's en buitenlands beleid

Op 22 september kiezen de Duitse burgers een nieuwe *Bundestag* en daarmee ook de bondskanselier voor de komende vier jaar. Indien de oppositie wint, zal een nieuwe regering van CDU/CSU en (eventueel) FDP deze klok dan weer terugzetten? Wat geven de SPD en de CDU/CSU in hun verkiezingsprogramma's aan ten aanzien van het Europees en mondiaal beleid? Ook al heeft een verkiezingsprogramma voor de praktische politiek een geringe voorspellende kracht – de waarde van zo'n programma blijkt pas na de verkiezingszege als het op de praktijk bevochten moet worden – daarin kunnen vastgelegde beleidsintenties wel als wegwijzers voor een beleid dienen.

Een vergelijking van oude en nieuwe SPD-programma's van 1998 en 2002²⁸ ten aanzien van het buitenlands beleid toont een opmerkelijk intentioneel verschil. Alleen al de plaats van het Europees en internationaal beleid in het programma is opmerkelijk. In het *Grundsatzprogramm* en het verkiezingsprogramma van 1998 staat het buitenlands beleid nog

achteraan, in het programma voor de periode 2002-2006 komt de buitenlandparagraaf direct na de preambule, en ze is ook uitgebreider. In de beide eerstgenoemde programma's belijdt de SPD haar trouw aan de eenheid van Europa. In het verkiezingsprogramma van 1998 kon nog staan: 'Wir werden die Einigung Europas mit neuer Kraft weiterführen,' maar zo'n formulering keert in het programma voor 2002-2006 niet terug, zelfs niet geparafraseerd. Wel lezen we de beduidend zwakkere frase dat het 'lohnt, sich für Europa zu engagieren'. In het programma 2002-2006 stelt de SPD duidelijk dat versterking van een verenigd, vreedzaam en economisch krachtig Europa 'auch zum Nutzen unseres eigenen Landes' is. In het verkiezingsprogramma van 1998 vormde de buitenlandse politiek van Brandt en Schmidt de basis voor het beleid voor de regeringsperiode 1998-2002. In 2002 is deze koers verlaten en klinken de eerste zinnen van de paragraaf over het buitenlands beleid meer als een klarenstoot: 'Deutschlands Rolle in der Welt hat sich verändert. Unsere Stimme hat an Gewicht gewonnen. Unser Rat und unsere Hilfe sind gefragt. Die Staatengemeinschaft zählt auf Deutschland, und sie kann sich auf Deutschland verlassen. Dazu haben wir mit unserer Politik entscheidend beigetragen.' Kom daar nog maar eens omheen.

Bij de *Union*, CDU/CSU, komt de buitenlandparagraaf nog wel aan het slot van het programma.²⁹ Beide partijen zijn zeer negatief over het Europees beleid van de regering-Schröder: 'Deutschland hat an Gewicht in Europa verloren.' Beide partijen wijten dit aan ontbrekend Europees engagement. De Uniepartijen willen het Duits gewicht versterken door volledig op integratie van Europa in te zetten. Belangrijke aspecten voor verdere integratie zijn voor de CDU/CSU hervorming van de EU-financiën; de oostelijke uitbreiding van de EU, met inachtneming van het belang van *Heimatvertriebenen*; en hervorming van de Europese instituties, met inbegrip van heldere *Kompetenzabgrenzung*. Blijkbaar wel op Duitse condities.

De Uniepartijen willen ook de Frans-Duitse motor weer opstarten, maar daartoe dient de startmotor van 1963, het Elysée-verdrag, eerst door een nieuw basisverdrag vervangen te worden. De NAVO is voor de Uniepartijen van groot belang: Europa mag geen tegenstrever van de Verenigde Staten worden. Internationale conflicten moeten gemeenschappelijk worden aangepakt. De buitenlandparagraaf van CDU/CSU heeft een multilaterale toonzetting en ze volgt daarin het programma voor de periode 1998-2002.³⁰ De openingszin van het hoofdstuk over de internationale politiek van Duitsland ademt dan ook een geheel andere geest dan het SPD-programma: '[...] Sicherheit und Freiheit für die Menschen in Deutschland können nur im Bündnis mit unseren Partnern und Freunden in Europa und in

der Welt geschützt werden.' In het CDU/CSU-programma is door het vasthouden aan het vertrouwde en de behoefte aan vernieuwing een zekere tegenstrijdigheid geslopen. Enerzijds wordt de Europese en internationale politiek van Helmut Kohl, die vooral bij de beide CDU-oudgedienden Schäuble en Lamers voortleeft, uitgedragen, terwijl beide partijen anderzijds Duitslands macht toch tot gelding willen brengen. En daarin staan ze dichtbij de regering-Schröder.

Van een bondskanselier Stoiber kunnen we verwachten dat hij de beleidsvoorstellen ten aanzien van Frankrijk zal volgen. Als Zuidduitser heeft hij meer affiniteit met Frankrijk dan Schröder. Maar ook bij hem zal Frankrijk geen andere keus hebben dan Duitsland met een nieuw Frans-Duits Pact ter wille te zijn. Ten aanzien van de Europese politiek van CDU/CSU bestaat minder duidelijkheid. Beide partijen bepleiten weliswaar een gelijkwaardig partnerschap met alle buurstaten, maar zij eisen ook meer zeggenschap op voor Duitsland op grond van zijn inwonertal. Stoiber ondersteunde indertijd Schröders streven Duitsland meer stemgewicht in de EU te geven. Door de jaren heen heeft ook Stoiber zich meermalen zeer kritisch over de Commissie uitgelaten. Hij verweet deze dat zij voor elk terrein verantwoordelijk wilde zijn. Hij sloot zich *avant la lettre* bij de kritiek van Schröder aan met de woorden: 'Dabei verletzete sie "rücksichtslos" gewachsene und bewährte Strukturen der Mitgliedstaaten, wogegen sich der Bund und die Bundesländer aufzulehnen hätten.'³¹ Hoewel hij bij zijn kritiek de Beierse situatie voor ogen had – en Bayern is (nog) niet de Bondsrepubliek Duitsland – kunnen we verwachten dat een bondskanselier Stoiber eerder de koers van Schröder doorzet. Hij zal niet terugrijpen op het eenzijdig multilateralisme van Kohl, hoewel dat nog steeds wordt bepleit door Schäuble, die voor het buitenlandbeleid deel uitmaakt van Stoibers *Kompetenzteam*.

Schröder en Stoiber, alsook Fischer en Schäuble, hebben feitelijk weinig reden over het Europees en internationaal beleid van de afgelopen regeringsperiode ontevreden te zijn. De waardering voor het beleid van Schröder en Fischer is onder de meerderheid van de bevolking positief, wat bevestigd wordt door de *polls* van het Duitse onderzoeksinstituut: in juni 2002 meent 58% dat de SPD het meest competent is in het buitenlands beleid; slechts 24% van de respondenten vindt CDU/CSU op dit terrein competent. Voor een regering van SPD en Bündnis '90/die Grünen of voor een regering van CDU/CSU en FDP bestaan dus nauwelijks partijpolitieke en electorale prikkels om het beleid dat Duitsland een groter politiek gewicht heeft bezorgd in de komende regeringsperiode te wijzigen.

Conclusie

De regering-Schröder heeft het Duits buitenlands

beleid op een andere voet voortgezet. Dat beleid wordt niet langer gekenmerkt door *Bescheidenheit* en *Machtsvergeessenheit*. Voor Schröder is de Duitse macht *selbstverständlich* en daarbij past een openlijke *Machtausübung*. In plaats van een *Sonderweg* is gekozen voor *Normalität*, inclusief openlijk streven naar en gebruik van macht primair voor de behartiging van de eigen belangen. In Europa had Frankrijk het moeilijk met de nieuwe rol van Duitsland. Duitsland wist aanvankelijk niet hoe het deze nieuwe rol moest omzetten in een coherent Europees beleid. De bij Duitsers levende vrees voor negatieve reacties in het buitenland was in feite ongegrond.

Duitsland streefde naar meer macht in de EU (een zwaardere stem in de Raad van Ministers). Als (economische) belangen op het spel stonden, aarzelde Duitsland niet langer zich ferm tegen Brussel te weer te stellen. Het Duits-Franse verstandshuwelijk knelde, omdat de belangen van Duitsland en Frankrijk uit elkaar gingen lopen en Duitsland niet meer bereid was met Frankrijk mee te gaan. Crises tussen de partners ontstonden doordat de Franse regering die verandering in de richting van behartiging van eigen Duitse belangen vanuit een op vergrote macht gebaseerd zelfvertrouwen niet direct beseftte of niet wilde zien. Duitsland koos ook voor deelname aan internationale militaire interventies om vrede af te dwingen of terrorisme te bestrijden. Duitsland wil ook in de toekomst, blijkens de SPD- en CDU/CSU-verkiezingsprogramma's voor 2002–2006, zich Europees en mondiaal duidelijk laten gelden.

Het Duits buitenlands beleid beantwoordt aan het beleid van elke andere grote staat: de buitenlandse politiek staat in dienst van het vergroten van macht en zij dient de belangen van het eigen land. Het voldoet daarmee ook aan het theoretisch uitgangspunt van *offensive realism*, waaruit voortvloeit dat grote staten omwille van hun voortbestaan genoodzaakt zijn hun macht te vergroten.³² Duitsland beseft terdege dat het te klein is om een *Weltmacht* te zijn. Het is daarentegen groot genoeg om een grote mogendheid binnen een geïntegreerd Europa te willen zijn en om internationaal mee te tellen. Duitsland is daarom ook geen '*große Macht wider Willen*' maar het is, zonder enige twijfel, een '*große Macht mit Willen*'. ■

Noten

- 1 Zie o.a. Christian Hacke, *Weltmacht wider Willen: die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, Berlijn: Ullstein, 1993.
- 2 Ton Nijhuis & Tannalie Blom, 'Leiderschap tegen wil en dank. Schröders nieuwe Europa-politiek', in: *Socialisme en Democratie*, 2002, nr 2, blz. 16.
- 3 Ton Nijhuis, 'Duitsland: een onmachtige macht?', in: *Internationale Spectator*, september 2001, blz. 439.

- 4 Frits Boterman, 'Afscheid van de Duitse Sonderweg', in: *Internationale Spectator*, maart 2002, blz. 161.
- 5 Zie het gemeenschappelijk manifest van Blair en Schröder: *Der Weg nach Vorne für Europas Sozialdemokratie*, Londen, 8 juni 1999.
- 6 Gerhard Schröder, 'Eine Außenpolitik des "Dritten Weges"?', in: *Gewerkschaftliche Monatshefte*, Ausgabe 7-8/1999: *Auf dritten Wegen ins dritte Jahrtausend?*, blz. 392-399.
- 7 Roger Cohen, 'Germany Calls Itself A Great Power. Schröder's Statement Signals End of Post-1945 Reticence', in: *International Herald Tribune*, 13 september 1999.
- 8 Alois Berger, 'Obelix & Schröderfix', in: *Die Woche*, 5 maart 1999, blz. 21.
- 9 *Frankfurter Allgemeine*, 3 juli 1999.
- 10 Voor een blokkerende minderheid is 38% van de EU-bevolking vereist. Duitsland heeft door zijn bevolkingsomvang slechts één grote lidstaat plus een kleinere nodig om deze 38% te bereiken.
- 11 *Frankfurter Rundschau*, 12 december 2000; zie ook *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)*, 12 januari 2001.
- 12 *Der Spiegel*, 22 april 2002, blz. 32.
- 13 *Financial Times*, 30 april 2002. Duitsland zou in de tweede helft van 2006 EU-voorzitter zijn; Finland in de eerste helft van 2007.
- 14 *Die Welt*, 2 juli 1999. 'Wir sind das Land mit den meisten Grenzen. Im Bewußtsein dieser Tatsache sollten wir kleinen Ländern den gleichen Respekt erweisen wie großen.' Kohl komt hierop voortdurend terug.
- 15 Wolfgang Schäuble & Karl Lamers, *Überlegungen zur europäischen Politik II. Zum Fortgang des europäischen Einigungsprozesses*, 3 mei 1999, blz. 4/17. Europees positiepaper van de CDU/CSU-fractie in de Bondsdag.
- 16 *Ibid.*, blz. 17/17.
- 17 Winfried Münster, 'Europa hadert mit Bonn', in: *Süddeutsche Zeitung*, 26 februari 1999.
- 18 *Le Monde*, 23 mei 2000.
- 19 *International Herald Tribune*, 25 mei 2000.
- 20 'Das neue Staatsangehörigkeitsrecht kann in Kraft treten', in: *FAZ*, 22 mei 1999.
- 21 Rede van Jospin voor de in Duitsland woonachtige Fransen, Berlijn, 5 april 2002. www.spd.de/
- 22 *FAZ*, 8 april 2002.
- 23 Gunter Hoffmann, 'Wie Deutschland in den Krieg geriet', in: *Die Zeit*, nr 20, 12 mei 1999.
- 24 *FAZ*, 7 november 2001.
- 25 De dienstplicht wordt in Duitsland voorlopig niet afgeschaft. SPD en CDU/CSU willen de dienstplicht handhaven of, zoals het in het CDU/CSU-verkiezingsprogramma wordt verwoord: 'Die Wehrpflicht gewährleistet die Verankerung der Bundeswehr in der Gesellschaft und trägt dem Prinzip des "Staatsbürgers in Uniform" am besten Rechnung.' Bündnis '90/Die Grünen en de FDP zijn wél voor een beroepsleger.
- 26 Wolfram Weimer, 'Die alte Fluch', in: *Die Welt*, 30 mei 2002.
- 27 Tussen schaamte en de bestaande gevoeligheden in Duitsland zit ruimte. De affaires met Walser in 1998/1999 en 2002, met Peter Sloterdijk in 2000 en met de FDP en Müllemann in 2002 behoren tot het domein van de gevoeligheden waarover de Duitse samenleving steeds meer verdeeld is geraakt.
- 28 We vergelijken drie SPD-programma's: 1 het *Grundsatzprogramm/Berlinerprogramm* (Leipzig, 17 april 1998); 2 *Arbeit, Innovation und Gerechtigkeit* (SPD-Program voor de Bundestagswahl 1998, blz. 72-78); en 3 *Erneuerung und Zusammenhalt. Wir in Deutschland* (Regeringsprogramma 2002-2006, blz. 12-18).
- 29 *CDU/CSU, Leistung und Sicherheit. Zeit für Taten* (Regeringsprogramma 2002-2006, blz. 54-61).
- 30 *1998-2002 Wahlplattform von CDU und CSU*, blz. 29-33.
- 31 *FAZ*, 23 maart 2000.
- 32 John J. Mearsheimer, *The tragedy of Great Power politics*, New York: Norton, 2001.

Over de auteurs

[ROB ASPESLAGH](#) is verbonden aan de afdeling Onderzoek van het Instituut Clingendael;

[HENK DEKKER](#) is verbonden aan de vakgroep politieke wetenschappen van de Universiteit Leiden en daarnaast bijzonder hoogleraar aan de Universiteit Utrecht.

Op de website www.duitslandweb.nl is tot en met oktober het laatste nieuws en uitgebreide achtergrondinformatie over de Duitse verkiezingen te vinden. Ook worden op deze site vragen beantwoord.